

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КЪНЧЕВ“

РЕЦЕНЗИЯ

От проф.д.н.инж. Красимир Ениманев

Член на научното жури: съгласно **заповед № 610/18.05.2017г.**
на Ректора на Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“
за дисертационния труд на тема
„Подходи и инструменти за устойчиво развитие на селските райони“.
разработен от *Екатерина Арабска* за присъждане на образователна и научна
степен

“ДОКТОР“

в Професионално направление 3.7 **„Администрация и управление“**,
докторска програма **„Организация и управление на производството
(индустрия)“**

Научен ръководител: доц. д-р Мария Великова

Настоящата рецензия е изготвена въз основа на представени от докторанта дисертационен труд, автореферат, справка за приносите в дисертационния труд, публикации по темата на дисертационния труд.

I. АКТУАЛНОСТ, ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА И ОЦЕНКА НА РЕЦЕНЗИРАНИЯ ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

Проблемите, свързани с развитието на селските райони по принцип, и по-конкретно в контекста на концепцията за постигане на устойчиво развитие, са едни от най-дискутираните във връзка с отраженията на икономическата криза и съвременните предизвикателства за постигане на високи нива на качество и безопасност на храни и околна среда и устойчив икономически растеж.

Актуалността и значимостта на теоретично-практическото изследване в дадената тема на дисертацията се състои в потенциала на биологичното производство като мултифункционална система да интегрира икономическите и социалните въпроси с тези, касаещи опазването на околната среда, превръщайки го в една подходяща алтернатива за производители, преработватели и търговци да намерят най доброто решение за организацията, управлението и развитието на своето земеделско стопанство, производствено предприятие или търговска организация и да намерят подходящи пазари за своите продукти.

Обект на изследването е устойчивото развитие на селските райони в Република България чрез насърчаване на биологичното производство в контекста на европейската и националната политика като сектор с потенциал за постигане на икономическа, социална и екологична устойчивост.(стр.7)

Предмет на изследването е биологичното производство като производствен метод, основан на интегрирани подходи, при който се

контролира не само крайният продукт, а целият производствен процес, и възможностите за подобрения в управлението на различни нива за принос към устойчивото развитие на селските райони .(стр.7)

Изборът е обусловен от следните съображения: *Първо*, съвременното биологично земеделие, освен съблюдаването на интегрираните подходи, при които се контролира не само крайният продукт, а целият производствен процес, се сблъсква и с възможностите за подобрения в мениджмънта на различни нива като своеобразен принос към устойчивото развитие на селските райони като цяло. *Второ*, динамиката и структурата на селските райони, стриктното съобразяване с ограничителните параметри на разработката чисто технологичните аспекти и проблеми на биологичното производство, както и икономически показатели не се разглеждат, налага необходимостта от ефективен национален и регионален мениджмънт. Фокусът е върху управлението и мониторинга на процеси като цяло, а не върху контрола на агротехнически и други мероприятия, производствени процеси и крайни продукти.

Дисертационният труд се основава на проучването на специализираната литература у нас и в чужбина, на наблюдения, на консултации с широк кръг научни работници, мениджъри, експерти и специалисти по биологично земеделие, респективно производство от стопанската практика. За постигането на целта и решаването на поставените задачи са използвани научноизследователски методи като: системен подход, класически емпиричен подход, дескриптивен и сравнителен анализ, ситуационен анализ, статистически методи, интервю с оператори (производители, преработватели и търговци) в областта на биологичното производство, метод на експертната оценка (експертни фокус групи), методи и техники за стратегически анализ и др.

Разработката прави анализ и оценка на основните фактори за развитието на биологичното производство в Р България във връзка с постигане на устойчиво развитие на селските райони, SWOT анализ за развитието на биологичното производство в Р България, ретроспективен анализ на онези стратегически документи на Р България, които имат пряко отношение към основните цели за постигане на устойчиво развитие на селските райони и насърчаване на биологичното производство.

На база на проведените изследвания са формулирани основни изводи във връзка с това как трябва да се подходи в развитието и насърчаването на биологичното производство в страната, което заляга в предлагания инструментариум за усъвършенстване на управлението в биологичното производство. Последният, представен като комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство на различни нива, е допълнително подложен на експертна оценка. Потенциални потребители на предложения инструментариум в различните му части са институции на държавната власт и местното самоуправление, земеделски производители, преработватели и търговци, както и обучителни, научноизследователски и консултантски организации.

II. АНАЛИТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА И ОЦЕНКА НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата и обемът на дисертацията се определят от характера на целите и задачите и представят логиката на изложението. Дисертационният труд има 207 стандартни страници, състои се от увод, три глави, заключение, списък на използваните източници и списък на приложенията. Приложенията към дисертационния труд са в обем от 74 стр. и се състоят от 15 таблици и 44 фигури.

В увода на дисертационния труд е обоснован изборът на темата в контекста на нейната актуалност и практическа приложимост. Формулирани са изследователският проблем и авторовата теза. Дефинирана е целта на изследването и са посочени поставените за решаване изследователски задачи. Определени са обектът и предметът на дисертационното изследване. Посочени са използваният изследователски инструментариум, както и ограниченията по изследваната проблематика.

В първа глава „Управление на биологичното производство в контекста на устойчивото развитие на селските райони“ се прави анализ на международната и националната рамка за развитие и управлението в биологичното производство, извеждат се понятийният апарат и специфичните характеристики в контекста на концепцията за устойчиво развитие. Чрез анализ на сектора на биологичното производство в Република България, отчитайки състоянието и развитието на селските райони, се формулират основни изводи за проблемите и тенденциите и се очертават новите предизвикателства във връзка с поставените цели на национално и европейско ниво за изграждане на икономика, основана на знания и трансфер на иновации.

Задълбоченият анализ на литературата по изследваната проблематика и нормативните документи позволява да се изложат нерешени въпроси, на които се обръща внимание и се предлагат конкретни решения. Необходимостта от изследването се обосновава в обществен, научен и практически аспект във връзка с потенциала на сектора за развитие на селските райони в страната и постигане на устойчивост.

Втора глава „Възможности на биологичното производство за постигане на устойчиво развитие на селските райони“ предлага проучване на факторите, условията за развитие и възможностите на биологичното производство за иновации в земеделието и устойчиво развитие на селските райони.

Направените анализи са база за разработване на подходи и инструменти за управление на биологичното производство, представени в трета глава „Комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство на различни нива“.

Авторовите диференцирани виждания са отразени в концепция за осъществяване на подкрепящата роля на държавата и на европейските фондове във връзка с програмен период 2014-2020, включваща и методическа референтна рамка във връзка с разработването на Национален план за развитие на биологичното земеделие в Република България, както и визия за адаптиране на европейските документи, изменения и допълнения в националното законодателство. Предложени са инструменти за изграждане на капацитет в биологичното производство и управлението на земеделските стопанства и инструменти за усъвършенстване на организацията и

управлението на ниво „земеделско стопанство, производствено или търговско предприятие“.

Разработеният инструментариум е подложен на тестване в експертни групи, като са формулирани основни изводи и приложно-ориентирани методически насоки за развитие и усъвършенстване на управлението в биосектора за устойчиво развитие на селските райони.

Първи параграф представя модела, основните съображения при неговото разработване и неговата апробация в експертна група. Биологичното производство е разгледано като иновативен подход за развитие на малките и средните стопанства с потенциал за съществен принос към постигане на целите на устойчивото развитие, като подчертава че за това са необходими набор инструменти за усъвършенстване на неговото управление.

Основните изводи и приложно-ориентирани методически насоки за развитие и усъвършенстване на управлението в биосектора за устойчиво развитие на селските райони подчертават, че за националните реалности висока конкурентоспособност може да се постигне не чрез мащаби и количества, а чрез прилагане на организационни и маркетингови иновации, за което е необходим подходящ инструментариум за управление в сектора на различни нива, съобразени с основни сфери на въздействие, идентифицирани чрез факторен и проблемен анализ в настоящото изследване, което прави предложение за комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство с различни сфери на въздействие, основан на прилагане на различни подходи, и съставен от набор елементи, представени като инструменти за управление на различни нива.

Представеният комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване развитието и усъвършенстване управлението на биологичното производство очертава основни сфери на действие на различни нива на управление.

Моделът включва осем сфери на въздействие: производство, контрол, финансиране, пазар, изследвания, технологии и иновации, обучение, мотивация и устойчивост, включени в инструменти на три нива на управление в биологичното производство: национално, регионално (NUTS2) и организационно (земеделски стопанства, преработващи предприятия или търговски организации), прилагащи интегрирани, проектни, системни и процесни подходи.

Моделът отчита управленската дейност като съвкупност от функции, между които съществува логическа връзка и зависимост. Възприета е следната позиция за функциите на управление: целепологане, планиране, организиране, контролиране и регулиране.

Моделът е апробиран чрез предварително подготвена карта за експертна оценка. Формулирани са следните основни критерии: актуалност на модела; цялостно и коректно обхващане на набелязаните сфери на въздействие; използване на адекватни подходи; иновативност на модела; потенциал за приложимост в практиката. Цялостното и коректно обхващане на набелязаните сфери на въздействие е оценено, както следва: производство; контрол; финансиране; пазари; изследвания, технологии, иновации; обучение; мотивация; устойчивост. Апробацията на модела в експертна фокус група събира оценки и мнения на експерти, показващи, че той е представен с

достатъчно научни аргументи и примери и неговото прилагане би допринесло за устойчиви доходи на производители и преработватели, за развитие на селските райони, за опазване на околната среда и здравето на потребителите. Акцентът върху биологичното производство е твърде съществен за развитието на селските райони, както и за насърчаване към устойчив поминък на местното население. Основно подчертано достойнство е комплексното извеждане на метода чрез основните елементи за управление на производството и реализиране на продукцията.

Във втори параграф „Предложения за подобряване на националната рамка и управлението в областта на биологичното производство“ и трети параграф „Инструменти за усъвършенстване на организацията и управлението на ниво „земеделско стопанство, производствено или търговско предприятие“ са представени в детайли основните елементи на предложения модел. Тук са обхванати основните научни и приложни приноси от проведеното изследване, които се извеждат от предложения комплексен модел за устойчиво развитие на селските райони чрез насърчаване на развитието и усъвършенстване на управление в биологичното производство в съответствие с определените сфери на въздействие на различни нива на управление.

Базирайки се на цялостно проучване на различните аспекти на мотивацията за развитие на биологично производство и поведението от гледна точка на различни групи ключови фигури в сектора, вкл. и потребители, както и на анализ на литературни източници и международния опит, дисертационният труд подчертава, че за развитието на сектора в България са необходими качествено нови подходи и подходящ инструментариум за управление, които да поставят сериозна основа за вземането на информирани решения и постигане на финансова самостоятелност на биологичните производители, преработватели или търговци. Далеч от мисълта да се negliжира ролята на държавата или европейските финансираания, основните изводи акцентират на насърчаващата им роля чрез добро управление, основан на научнообосновани анализи и оценки, и в никакъв случай създаване на неравнопоставеност и предпоставки за небалансирано развитие в селските райони.

III. ОЦЕНКА НА АВТОРСКОТО УЧАСТИЕ В ПОЛУЧАВАНЕТО НА РЕЗУЛТАТИ С ПРИНОСЕН ХАРАКТЕР НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Съществуват множество фактори, генериращи импулси на стабилност и нестабилност в световното стопанство, и в частност в Р България. Анализът на всеки от тях е прекалено мащабна задача, затова настоящето изследване е съсредоточено върху теоретико приложните аспекти на развитието на селските райони в контекста на биологичното производство – неоспорим приоритет на XXI век. Дисертационният труд изследва условията, възможностите и предизвикателствата пред биологичното производство, разглеждайки актуални въпроси в развитието и управлението на биологичното производство в България в отговор на съвременните тенденции за развитие, наложили се в резултат на процесите на глобализация и урбанизация и във връзка със стремежа за постигане на устойчиво развитие и трансфера на иновации.

Изпълнена е основната цел на разработката – изследвана и анализирана е динамиката в развитието на селските райони в Р България и са предложени конкретни мерки за изграждането на устойчиво биологично земеделие. Защитена е основната теза на изследването. Изграждането на нова по-хуманна

и природосъобразна икономическа система е невъзможно без развитие на биологичното производство с присъщите му подходи, методи и мениджърски инструментариум. Устойчивото развитие и успешното интегриране в европейското и световното стопанство на страната е невъзможно без бърза и ефективна адаптация на селските райони и биологичните производители към изискванията на глобалната среда и основните бизнес приоритети на XXI век.

В основата на представения концептуален подход е необходимостта от държавна подкрепа за насърчаване развитието на биологичното производство чрез създаването на благоприятна бизнес и обществена среда в страната, което безспорно е неотложна общата цел. Наред с нея са внимание заслужават и някои специфични цели - улесняване достъпа до информация; насърчаване на предприемаческата активност; насърчаване на иновационната активност. За отбелязване е, че концептуалният подход е ориентиран основно към дейности за информиране, обучения и публичност на добри практики в областта на биологичното производство в контекста на устойчивото развитие на селските райони, както и такива, насърчаващи научноизследователска и развойна дейност, консултантски услуги и трансфер на иновации. Предложени и приложени са инструменти за изграждане на капацитет в биологичното производство и управлението на земеделските стопанства и инструменти за управление в земеделските стопанства, производствени предприятия или търговски фирми, извършващи дейност в биологичния сектор.

IV. ОЦЕНКА НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Целта с разработената Методика за оценка на готовността за преминаване към биологично производство или търговия с биологични продукти е да се оцени готовността за преминаване към биологично производство или търговия с биологични продукти, която би могла да се използва от производители, преработватели и търговци директно или от техните консултанти при вземане на решение за бъдещото им развитие и определяне на области за подобрене. Възможностите за реалната приложимост на методиката са тествани от земеделски производители и търговци. Основният мотив за предлагането на методиката е необходимостта от интегриран подход при производството и търговията с биологични продукти, както и лансираната идея, че биологичното производство е преди всичко начин на мислене. Тя подходяща и оценка на слабите места и търсене на насоки за подобрене от биологичните производители/търговци.

В допълнение са изведени основните стъпки на преход към биологично производство и/или търговия с биопродукти. Основната идеята на биологичното производство – планиране, мениджмънт, превантивни мерки и контрол на процесите за постигане на устойчив растеж е критерият при формулирани на основните етапи/стъпки на преход към биологично производство или търговия с биопродукти. Идентифицирането на стъпките при започване на преход към производство или търговия с биопродукти, представено под формата на алгоритъм, се различава от подхода, използван до момента, основен момент в който са използваните технологии - тук акцентът е върху мениджмънта, цялостния контрол върху процесите и постигане на устойчив растеж.

Изследването навлиза в по-голяма конкретика с извеждането на **Модел за изграждане на CSA-група (биоизземелие, подкрепяно от обществото)**.

Ключовите моменти в предлагания модел са: предварителен анализ и планиране, организиране и развитие, управление и контрол. Акцентът е върху мотивацията, комуникацията и обратната връзка. Моделът подчертава значението на дейностите по планиране на различни нива и вземането на решения от членовете на CSA групата. Той налага необходимостта от нови умения у фермери и нефермери във връзка с управлението на сдружението, организиране на неговите дейности и осъществяването на социални контакти и взаимодействия. Друго важно изискване в него е прилагането на концепцията за корпоративната социална отговорност още от самото начало на изграждане на групата - балансиране на икономически, социални и екологични цели. В тази връзка разработката предлага критерии за оценка на прилагане на принципите на биологичното производство и социалната отговорност на „корпоративно“ (CSA група) ниво. Оценяването се препоръчва да става на две нива, резултатите от които да се съпоставят: вътре в групата (участници в сдружението, работници, доброволци) и извън групата (оценка от други лица - стажанти, обучаеми, гости и др.). Получената оценка ще показва ефективността и целесъобразността на дейностите в сдружението. Провеждането на периодични оценявания и тяхното сравняване ще позволи да се проследят в динамика процесите, които протичат в групата, и нейното развитие.

Аргументирана е тезата за модел за разработване на маркетингови стратегии в биологичното производство, отчитащи четирите елемента на маркетинг микса – продукт, цена, дистрибуция и промоция. При него акцентът е върху значението на предварителните анализи на средата и маркетинговите проучвания за поставянето на целите. Подчертава се също значението на разработване на политики и стратегии в земеделските стопанства и обратна връзка по време на тяхното изпълнение за превантивни и коригиращи действия. Задължително условие при използването на модела е притежаване на добро ниво на познания в областта на мениджмънта, маркетинга и биологичното производство.

Приемам приносите в дисертационния труд. Считам, че приносите са лично дело на докторанта, под ръководството на научния ѝ ръководител доц.д-р Мария Великова

V. АВТОРЕФЕРАТ И ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Представеният автореферат отразява съдържанието на труда и акцентира върху най-важните моменти, резултати и изводи от изследванията.

Приложени са 13 публикации, от които 10 бр. самостоятелни. Публикациите отразяват постигнатите резултати в хода на представеното изследване и са лично дело на автора.

VI. КРИТИЧНИ БЕЛЕЖКИ И ПРЕПОРЪКИ

Извеждането на таблиците и фигурите в отделно приложение е добро решение, но на някои места би било по-целесъобразно същите да останат в основния текст.

Констатираните слабости и бележки не намаляват значимостта на научните резултати и научната стойност на дисертационния труд.

Препоръчвам на докторантката повече публикации и доклади, като използва стил на редактор и продължава да работи в тази научна област.

VII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Гореизложеното дава основание да приема дисертационния труд за завършен съгласно изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България и Правилника за неговото приложение. Предлагам на уважаемите членове на научното жури да гласуват за присъждане на образователна и научна степен „Доктор” в Професионално направление 3.7 „Администрация и управление” по докторска програма „Организация и управление на производството (индустрия)” на Екатерина Димитрова Кюскиева - Арабска за разработения от нея дисертационен труд „Подходи и инструменти за устойчиво развитие на селските райони”.

Дата:
м. Май, 2017 г.

Изготвил рецензията:
/ проф.д.н.инж. Кр. Ениманев/

